

ՀԱՅ ԵՐԱՃԻՇՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐ

Ե.-ԺԵ. ԴԱՐ

ՍՏԵՂԻ ԵՂԱՆԱԿ

«Ստեղի եղանակ» կը նշանակի բազմաճիւղ, բազմաստեղն եղանակ, որ իր մէջ պարունակում է բազմաթիւ ձեւեր եւ դարձրածքներ (Ե. Տնտեսան)։ Ստեղիները ակնյայտին կերպով տարբերուում են շարականներից. սրանք աւելի ծանր բնոյթի մեղեդիներ են, ձօնուած սրբերի յիշատակին։ Ստեղիները իրենց խաղերի ճոխութեամբ եւ զանազանութեամբ տարբերուում են շարականներից եւ կազմում առանձին խումբ։ Սրանք բաժանուում են զանազան տեսակների։ Առաջին տեսակին պատկանում են «Առաքեալը Աստուծոյ», «Արիացեալը», «Լուսապայծառ»։ Առաջին տեսակի ստեղիներում զանազան տարբերակներ կան. այս տեսակի մի տարբերակն են կազմում «Որ Արիւհաճաւ», «Պարունակեալ»։

Երկրորդ տեսակին են պատկանում «Ողորմութեանց Բաշխող», «Վասն Աբբա-հանու», «Զարուբեալ» եւ այլն։

Երրորդ տեսակին են պատկանում «Յովնան Մարգարէ», «Յովսէփ Քեզ Հաստացեալ», «Երանելի Սուրբ Մանկունք» եւ այլն։

Ստեղիները թէեւ տարբեր խմբերի բաժանեցինք, սակայն հիմնականում զբեթէ բոլորն էլ միեւնոյն յատկանիւններն ունեն թէ՛ իրենց չափի տեսակէտով եւ թէ՛ խաղերի ճոխութեամբ։ Ստեղիների չափը յաճախ երկարաձգուում է ըստ կամոյն զգրապետների (ստեղիները երգուում են աստեանում խմբովին կամ սոսկ), որոնք յաճախ կամայականութեան են տանում իրենց անճարակութեան պատճառաւ։ Ստեղիները աւելի լուրջ եւ կազմակերպուած պէտք է երգուեն, որովհետեւ դրանք աւելի երկար եւ բարդ ստեղծագործութիւններ են։ Ստեղիները եկեղեցում երգուելուց առաջ անպայման պէտք է փորձուեն։ Դժբախտաբար մինչեւ այսօր էլ ստեղիները կարգին չեն երգուում։

Ստեղիների կարգին կարելի է դասել նաեւ Հրեշտակապետաց «Թագաւոր Յաւիտեան», «Այսօր Դասը», որոնք յարեւմտան են առաջին տեսակի ստեղիներին։ Արեւազալի երգերն էլ մի տեսակ ստեղիներ են (մանաւանդ ծանր երգուած մասերը) կամ նրանց մի տարբերակը, բայց այսօր զբեթէ ձուլուել են շարականների հետ եւ ընդհանրապէս «Յորդորակ» են երգուում։

Հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մէջ կան այնպիսի մեղեդիներ, տաղեր, զաններ, որոնք «Ձայն» չունեն. օրինակ «Այսօր Ձայնն Հայրական», «Դարձ Անձ Իմ», «Ով Ձարմանալի», «Բրիտտոս Փառաց Թապաւոր», «Օրհնեցէք, Գովեցէք եւ Բարձր Արարէք»։ Սրանք ութ ձայներին չեն պատկանում։ Ուրեմն պատկանում են տարբեր կառուցուածք ունեցող ձայնաշարերի։ Այս իրողութիւնը փաստում է որ մեր երաժշտութիւնը կառուցուած չէ՝ միայն ութ ձայների եւ դարձուածքների հիման վրայ, այլ կան նաեւ տարբեր լադեր, որոնք յատուկ անուններ չունեն եւ որոնք սակայն աւելի հարստացնում են ձայնաշարերի քանակը։

Ժամագրքում գտնուած երգերը ութ ձայնի հիման վրայ չեն կառուցուել, ուստի ունեն բազմաթիւ եղանակներ, որոնք զգալիօրէն իրարից տարբերուում են։ Ժամագրքում գտնուած երգերը աւելի հակամէտ են փոփոխութիւնների քան շարականները, որովհետեւ երգերը չունեն շարականների միօրինակ եւ կայուն վիճակը։ Ժամագրքի երգերի ոմանց առկելում գտնուած ձայները՝ ԱԿ., ԱՁ., ԲԿ. եւ այլն, ոմանց չփոթեցրել են եւ ենթադրել տուել՝ թէ՛ հնում ժամագրքի երգերը ձայներ ունեցել են. բայց այս սխալ ենթադրութիւն է, որովհետեւ ժամագրքում դրուած ձայները «յաւուր պատշաճի» են, այսինքն օրուան ձայնին համեմատ պէտք է երգուեն։ Ժամագրքում գտնուած երգերը ընդհանրապէս սաղմոսներ

են, մասամբ էլ սաղմոսների ոգով եւ բու-
մանդակութեամբ դրուած երգեր, որոնք, ի
հարկէ, շատ հնուց են դալիս: Ամենից հե-
տաբերքի են ութ կանոն սաղմոսները (կա-
նոնադրութեան), որոնք դոյութիւն ունէին
երբ ձայների դործածութիւնը մուտք չէր
դառնել եկեղեցում: Կարծուում է որ ութ ձայ-
ները հիմնաւորուել են ութ կանոն սաղմոս-
ների հիման վրայ(*):

Արեւելեան ժողովուրդների մէջ սովո-
րութիւն է ձայներին անուանել կոչել: Մին-
չեւ այժմ էլ տարաբան, պարսկական,
թրքական եղանակները յայտնի են իրենց
անուններով. օրինակ՝ «աճէմի», «հիճա-
ղի», «կաղել», «հիւալ» եւ այլն: Բայց հա-
յերի մօտ այդ չի պահպանուել, թէեւ հնում
մենք էլ եղանակներին տուել ենք զանազան
անուններ:

Միջին Դարերում հայ եկեղեցական երա-
ժշտութիւնը ուրոյն տեղ է գրաւել հայկա-
կան արուեստի բնազուտում: Երաժշտու-
թիւնը գլխաւորապէս զարգանում է վանքե-
րում. Կարմիր Վանք, Արքակաղին, Հաղար-
ծին, Դարպարկ, Սկեւալ Վանք, Տանձորի
Վանք, Դպրեմանք, Ստեփանոսի Վանք,
Նարեկալ Վանք եւ այլն: Միջին, եւ մասնա-
ւանդ ժի. Գարուն գարգանում են երաժշ-
տութեան տեսութիւնը, մեթոս-աթմական
եւ լադային կառուցուածքի հարցերը, ինչ-
պէս նաեւ ութ ձայնի տեսութիւնը: Այս շրջ-
անում շատ վանքեր եղել են զի ծովամա-
տոյց փոխադարձ երաժշտական երգոց»
(Ս. Օրբելեան, Թ. Դար):

Մեր գլխաւոր երաժիշտ վարդապետները
հետեւեալներն են.

Ս. Սահակ

Ս. Մեսրոպ

Ս. Մովսէս Խորենացի

Մատիանոս Սիւնեցի առաջին

Ս. Յովհան Մանդակունի

Կոմիտաս Կաթողիկոս

Անանիա Շիրակացի

Ս. Սահակ Զորափորեցի

Ստեփանոս Սիւնեցի երկրորդ

Ս. Յովհան Օձնեցի

Պետրոս Գետադարձ

Գրիգոր Մաղխատրոս
Յակոբ Վարդապետ Սանահնեցի
Յովհաննէս Վարդապետ Պուլ
Գրիգոր Վլայասէր Կաթողիկոս
Յովհաննէս Սրկ. Վարդապետ
Ս. Ներսէս Շնորհալի
Ներսէս Լամբրոնացի
Գրիգոր Սկեւապցի
Պաշտուար Տարօնեցի
Մեծն Վարդան Վարդապետ
Յակոբ Կլայեցի
Կիրակոս Վարդապետ Երզնկացի

Հայկական վաղ-Միջնադարում երաժշ-
տութիւնը բաւականին զարգացած էր եւ
տակաւին այն ժամանակներից ակնարկու-
թիւններ կան նոյնիսկ երաժշտական զեղա-
դիտութեան մասին:

Հայկական վաղ-Միջնադարեան երաժշ-
տական զեղադիտութեան դոյութեան մասին
մենք իմանում ենք Դաւիթ Անյաղթի (Յ.
Դար), Դաւիթ Քերականի (Ջ. Դար) եւ
Ստեփանոս Սիւնեցու (Ը. Դար) այն ասոյթ-
ներից, որոնք վերաբերում են երաժշտա-
կան արուեստին(**): Դաւիթ Անյաղթի հա-
մար երաժշտութիւնը «քնական մի ար-
ւեստ» է, եւ որպէս այդպիսին նա մտնում է
փոխադարձութեան տեսականի մէջ, որով-
հետեւ երաժշտութիւնն էլ ինքնիրեն ներկա-
յացնում է ձայների աշխարհի փոխադարձ-
յութիւնը: Արուեստը Դաւիթ Անյաղթի
համար տեսական իմացութիւն է եւ ո՛չ թէ
փորձական. այդտեղ զերակշռում է իմացա-
կան դաստիարակութիւնը, զընդհանուրի հիմնա-
ւորում իմացութիւնը: Դաւիթ Անյաղթի
փոխադարձական – զեղադիտական մօտե-
ցումը արուեստի եւ երաժշտութեան նկատ-
մամբ պէտք է շատ բարձր գնահատենք, ո-
րովհետեւ հենց այս դատողութիւնից, ար-
տայայտութիւնից մենք զեղեցիկ զաղափար
ենք կազմում վաղ-Միջնադարեան ժամա-
նակի արուեստի եւ մասնաւոր երաժշտու-
թեան նկատմամբ մեր նախնիների ունեցած
գնահատման եւ բովանդակութեան մասին:

Իսկ Դաւիթ Քերականը երաժշտութիւնը

(**) Ն. Թախիզեան, «Էջեր Հայկական վաղ –
Միջնադարեան երաժշտական Գեղադիտութիւնից»
(աւամմատիպ), 1961:

(*) «Սովետական Հայաստան», քիւ, 5, 1962:

բաժանում է հետեւեալ խմբաւորումներին. «առաքինի» կամ «բարի», որ կայուն է, հասարակաց, պատկանում է բոլորին, «չար», որ մնաս է բերում հասարակութեան, «միջին», որ մնաս չի բերում, բայց օգուտ էլ չի տալիս: Լինելով «անձնական եւ առանձին», նա գրում է. «Քանզի բնութիւն մարդուս յերկուց բաղկացեալ գոյացաւ, յոգևոյ բանականն եւ ի մարմնոյ գործնականն. քանզի բոլոր դիւա իմաստից յառոսիկ յանդեալ դադարեաց ի տեսականն եւ ի գործնականն: Բայց կապեալք առ միմեանց առաջնորդելով մտածաւրէյն իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ գիւրն կատարէ եւ բաժանին յիրս մասունս՝ բարւոյ, չարի եւ միջակի: Բանականիս, որ է բարի, բնաբար եւ առաքինութեամբ գիւրք ինչ ստեղծել հոգեւոր Իրիդի. իսկ չարինն՝ թուլութիւնք եւ դիւթութիւնք եւ կախարդութիւնք, իսկ միջակին՝ մրմունջը, պարէ եւ որ ինչ միանգամ այսմ հետեւին»:

Պէտք է ասել, որ այս երեք խմբերը իրենք իրենց ներկայացնում են.

ա. Հոգեւոր եկեղեցական երաժշտութիւնը (առաքինի)

բ. Հեթանոսական սովորութիւնները արտայայտող երգեր (չար)

գ. Գուսանական երգեր (միջակ)

Այդ շրջաններում զարգացած էին ստեղծագործական ձեւերը եւ բազմացել՝ ստեղծագործութիւնների թիւը: Երաժիշտ վարդապետների գրած երգերն ու շարականները այնքան են բազմանում, որ կարիք է զգացւում չափ ու սահման դնել նրանց, եւ ամենադեղնցիկները ընտրել ու պահել եկեղեցում իրեւ շարականներ:

Վաղ-Միջնադարում հայկական երաժշտութիւնը զարգացել է ընդհանրապէս «բրնական» լազերի հիման վրայ, բայց մինչեւ այսօր էլ «բնական» լազեր գործածւում են մեր այժմեան թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ ժո-

ղովրդական երգերում: Համամասնութիւնների տասնակարգեան^(***) աղիւսակում գտնուած յարաբերութիւնները գործածուել եւ գործածելի են հայկական մոնոթիկ երաժշտութեան պարզ ձայնամիջոցների համար: Սա ցոյց է տալիս որ հայերը բաւականին օգտուած պէտք է լինեն Պիթագորեան աղիւսակից՝ որպէսզի հիմնաւորեն մեր ձայնաշարերը, լինի դա հոգեւոր թէ՛ ժողովրդական: Հիմնական ձայնամիջոցներէ օկտաւային, կուինտային եւ կուարտային ձայների յարաբերութիւնների թուային արտայայտութիւնները սահմանուած են եղել դեռ եւս բարելակւան երաժշտութեան տեսութեան մէջ: Յոյները, ըստ երեւոյթին, ոչտուել են բարելայններից, մինչ էլ՝ յոյներից: Հետաքրքիր մի էլ կայ Փիլոն Եբրաեցոյ «Միւսագորդք Ի Հայս»ի մէջ. «Եւ ի ձեռն այն թուոց^(****), որք ըստ երաժշտականութեան յարմարութիւնք են ամենեքեան տեսեալ լինի. այն՝ որ ի ձեռն ամենեցուն յերկրպատիկ բանի ի քառասնիւն առ քսան, կամ քառասնիւն առ տասն, իսկ չորիւք՝ մակեռակիւն, քառասնիւն առ երեսուն»:

Այս մէջբերումը հետաքրքիր է այն բանով, որ սրանով պարզւում է հին հայկական կատարեալ զոնոտոնանների հայկական անւանակումը. այսպէս, օրինակ՝ «երկպատիկ» նշանակում է օկտաւայ, «կիսահոլով» կուինտայ, «չորեք» կուարտայ:

ՁՕՀԲԱՊ ՍԻԿ. ՇԱՄԼԵԱՆ

(Շար. 4)

(***). Այսիմն Պիթագորեան աղիւսակը, որը կազմուած է 1-12 հորիզոնական եւ ուղղահայեաց բուլերից. մէկից յետոյ թուերը կրկնապատկելով տնում են:

(****). Աղիւսակի բուլերիմ է ակնարկում: